

Lőkös István

Iskolaéveim

Három és fél éves vagyok. A család, apám betegsége miatt, úgy dönt: falura költözünk. Szülővárosom, Szent István király óta püspöki, majd érseki székhely. Az érseki palota mellett hatalmas székesegyház, a régi Szent Mihály-templom helyére építették, klasszicista stílusban. Építtetője a velencei pátriárka címet is viselő Pyrker János László. A közeli Foglár utcában van a „papnevelde” (édesanyám nevezte így), egy internátus, ez is a katolikus egyház intézménye. Egy utcahossznyival odébb a ciszterci rendház és gimnázium uralja az utcafrontot, vele átellenben van a híres várvédőről, Dobó Istvánról elnevezett állami Reálgimnázium emblematis épitete. Még a jezsuiták építették.

A város katolikus karakterét a további szerzetesi közösségek motiválják: ferencesek, minoriták, szerviták, irgalmasok, angolkisasszonyok, orsolyiták, Szent Vince nővérek. Kolostoraik, iskoláik a város legrégebbi műemlékei, egy kivételével mind a 18. században épült. Az orsolyiták a valahai városkapu és városfal közepében, a Rác-kapunál kaptak modern iskolaépületet, amely egyben rendházuk is. A klebelsbergi iskolaprogram keretében készült, miként a neobarokk építészet jegyeivel ékes, a belvárosban lévő Állami Polgári Fiú- és Leányiskola otthona.

A férfi szerzetesrendek templomai kivétel nélkül a barokk kor építészeti remekei, a cisztereké s a minoritáké a legszebb, de a ferences és a szervita Istenháza is méltón reprezentálja a 18. században prosperáló város művészeti igényességét: a templombelső itt is a barokk jegyében formálódott, a kor szellemiségét árasztó atmoszférája van.

A város két kórháza ugyancsak egyházi intézmény: az Irgalmas Rend-i ispóaly s a Szent Vince Kórház ápolitjait a férfi szerzetesek, s a vincés nővérek gondozzák. Az orvosok többsége világi alkalmazott – az Irgalmas Rend perjele maga is orvosdoktor.

A középfokú iskolák többsége: a ciszterciek és az angolkisasszonyok gimnáziuma, az utóbbiak tanítónőképzője, kereskedelmi iskolája, az Érseki Tanítóképző Intézet, s ennek Lyceum nevet viselő gyakorló elemi fiúiskolája, az Érseki Fiú Felsőkereskedelmi Iskola egyaránt egyházi intézmény.

A „Fő utcán” (Széchenyi utca), az érseki palotával szemben, az ún. „alapítványi házban”, az egi Keresztény Sajtószövetkezet papír- és könyvkereskedése, tanszerekkel látja el az iskolákat; az „egyházmegyei írka” itt éppúgy beszerezhető, mint a kereskedelmi iskolások használta francia kockás füzet, és persze a különféle tankönyvek és egyéb tanszerek a fejes vonalzótól a körzón át a logarlécig.

Ebben a katolikus városban születtem, református gyermekként, 1933. november 10-én. Szüleim mindketten protestánsok: apám református, édesanyám evangélikus. Én apámat követtem a református, nővérem édesanyámat az ágostai evangélikus hitfelekezet kereszttségében. A városban mindkét protestáns felekezetnek van temploma, parókiája, az utóbbinak emblematis alakja Garam Lajos lelkész, aki nagyrészt finn zongoraművész felesége hangversenyeinek jövedelméből építtette fel a kis létszámú egyházi közösség, a Vörösmarty úton ma is eredeti formájában álló, a skandináv templomok formájára emlékeztető szent hajlékot, s mellette a parókiát. Nővéremet még egri lakos és polgári iskolai tanulóként ő konfirmálta. Sajnos a templom felépítése után nem sokkal megvált híveitől, felesége hazájába: Finnországba költözött.

Szüleim elbeszélése szerint én a kereszttségben már az új, Deák Ferenc utcai református templomban részesültem. A család falura költözése miatt kálvinista hitvallásomat azonban csak tizenkét évesen, polgári iskolai diákként gyakorolhattam. Itt, négy esztendőn át, hubói Hubay Lajos tiszteletes úr volt vallástanárom. 1949-ben ő készítette fel évjáratom polgaristáival és gimnazistáival együtt a konfirmációra, Paulik Béla nagytiszteletű úr lelkészisége idején.

És milyen volt hitéletem az elemi iskolai tanulóévek során 1940 és 1945 között? Felnémet, ahová költöztünk, a megye székvárosától négy kilométerre, a Bükk hegység lábánál terül el. Már a középkorban is lakott terület, főleg szőlőműveléssel foglalkozó németek és vallonok lakják. Innen a Felnémet falunév, az Almagyar nevű, Eger részét alkotó település ellentéte. Egy ideig mezővárosi rangja van. A török alatt teljesen elnéptelenedik, csak a 18. században születik újjá, amikor az egri püspök – lévén a középkor óta a falu kegyura és birtokosa – megkezdi az újratelepítést, ami hosszabb folyamat, több fázisban történik. Az új lakosok a környék közelebbi és távolabbi településeiről érkeznek, a családnevek tanúsága szerint magyar ajkúak és katolikusok. A falu földművelésre alkalmas határának nagyobbik része a püspökség tulajdona, úgyszintén a falu határában kezdődő és Borsod megye jelentős területét is magában foglaló, mintegy negyvenezer holdnyi erdőség szintén. Gyermekkorom idején az erdőbirtok központja is falunkban van, vezetője Urbánfy Ignác erdőfőtanácsos, aki képzettségét még Trianon előtt Selmechányán szerezte, s rövid kárpátaljai szolgálat után repatriált.

Az újratelepítés után nem sokkal – püspöki kezdeményezésre és támogatással – megépül az egyszerű, de a településhez mérten monumentális barokk plébánia, s hamarosan a Szent Rozália tiszteletére felszentelt templom is. A szakrális objektumok mellett, a templom szomszédságában, szintén a templomdombon áll az uradalmi kasznárság épülete, alant a templomdomb aljában a püspöki fővadászi lak. Közeliében egy szerényebb, de a falu kétosztatú parasztházainál rangosabb, háromszobás hajlék, középen szabadkéményes konyhával: a harangozóház. Ez utóbbit gyermekkorom idején is a Szele család lakja: Sándor bácsi már a sekrestyés- és harangozódinasztia negyedik vagy ötödik nemzedékét képviseli.

Iskolaépületről e korai (18. század végi) években még nincs adat, de azt tudjuk: a kántortanító Aloysius Boross „1-ő Napján Novembr. 1822” már felnémeti lakos. A hagyomány szerint a kántorságot ő is apjától örökölte. Boross Alajos negyvennyolc éven át szolgált s tanított a még 1816-ban Fischer István érsek

támogatásával épült iskolában, amelyet „egy szobával ellátva lévén, az iskolai termet szükségből hssználni kénttellenítettik. Különbén a segédnek állandó lakása.” Mintegy száznyolcvan gyermek tanulja itt – e körülmények között – a betűvetést, a számolást, az olvasást a „segédtanító által a tanító felügyelete alatt.” Az előbbi Boross Alajos József nevű fia, aki majd 1867-től, Bartakovics Béla érsek jóváhagyásával követi apját a kántortanítói poszton. Utóbbi negyven esztendőn át tanította a nagyszámú gyermekseregnek a hittant: az Ó- és Újszövetséget heti négy-négy órában, a „religióvázlatot” ugyanennyi órában, míg „az olvasás elemeire” hat óra jutott, írásra és számolásra két-két óra, az „egyházi szertartások magyarázatára” és énekekre egy óra hetenként. Az iskolakönyvet, amelyben mindez megtalálható, 1851-ben nyomtatták „az érseki Lyceum betűivel”, szerzője Petőfi barátja, maga is költő, műfordító: Tárkányi Béla. Nevét ma is utca őrzi az érseki székvárosban. A mindössze negyvennyolc lap terjedelmű könyvecske az alsóbb és felsőbb osztályosok ismeretanyagát tartalmazza. Az ábécével kezdődik s a „szorzótáblával” fejeződik be. Benne apróbb „elbeszéléseknek és egy Erkölcsi ABC-nek” is jutott hely. Ezek illusztrációjaképpen álljon itt az alábbi szemelvény: „Amit kívánsz tenmagadnak, / Azt tedd embertársaidnak. / Légy kész inkább békén túrni, / Mint másokkal perlekedni. / Senki neked jobb barátod, / Nincs szülédnél, ezt jól látod; / Légy hát neki szófogadó, / Tiszteletet s becset adó. / Zabolázd meg haragodat, / S minden rossz indulatodat. / Légy békében minde-
nekkel, / Isteneddel s emberekkel.”

1888-ban az iskolaköteles gyermeklétszám növekedvén, a faluközösség új tanterem és tanítói lakások építését kezdeményezi, amellyel a községi elöljáróság s az egyházi főhatóság is egyetért. A falu borsodi részében lévő közös községi magtár helyén épül fel az egyik, később a templom melletti üres telken a másik – ez utóbbi kapja a falu népétől a „felső iskola” nevet. Az új évszázad kezdetén már e három tanterem is szűkösnek bizonyulván, a volt árendás falusi kocsmát alakítják át két tantermes tanodává. Ilyképpen, gyermekségem idején, már csak az ötödik-hatodik évfolyam tanulói kényszerülnek az osztatlanság viszonyai között tanulni – hátrányos helyzetben ugyan, de Maróti tanító úr szigorú és következetes pedagógiai munkája nyomán fölöttébb eredményesen.

A Boross tanítódinasztia munkáját dicséri a felnémeti falusi iskolából indult, s az egri közép- és felsőfokú tanintézetekben (gimnázium, papnevelde, jogakadémia) diplomát szerzett parasztivadékok sora. Elsőként a ciszterci tanár Török Konstantin példáját idézzük, aki a rend egri, bajai, székesfehérvári tanintézeteiben tanított magyar nyelvet és irodalmat, történelmet, latint, görögöt és franciát. Fontos értekezéseket írt a 18. század magyar irodalmáról, de nyelvészeti kérdések is foglalkoztatták. A néhány éve elhunyt festőművész, főiskolai tanár Nagy Ernőt az „utolsó Boross kántor”, Boross Endre tanácsára-rábeszélésére küldték szülei az egri tanítóképezdébe, hogy aztán – néhány esztendő szovjet hadifogság után – a Képzőművészeti Főiskola növendékeként jusson el a művészpálya csúcsára...

„Katolikus gyerek katolikus iskolába jár.” Az idézet egykori elemi iskolai „Értesítőm” 1913-ban készült pecsétjéről származik, s azt jelenti: a felnémeti római katolikus elemi népiskola fenntartója 1940-ben is a katolikus hitfelekezet-

hez tartozó faluközösség. Az iskola hivatalos neve ekképpen: Felnémeti Róm. Kath. Elemi Népiskola. A település templomának, plébániájának, iskolájának kegyura most is az egri érsek, gyermekségem, kisiskolás korom idején előbb dr. Szmrecsányi Lajos, majd 1942-től – halála után – dr. Czapik Gyula. A tanulók első elemista koruktól a hatodik osztály elvégzéséig, katolikus szellemű oktatás részesei. Miként már írtam, munkafüzetként, az „egyházmegyei irkát” kell használniok, amelynek borítóján az érsek arcmása látható, de van „irka”, amelynek hátoldalán az egri vár története olvasható Szűgyi Trajtlér Géza igazgató-tanító tollából. Az igazgató-tanító úr az egri Érseki Tanítóképző Intézet négy évfolyamos „lyceumi” elemi gyakorló iskoláját igazgatja. Mint az egyházmegye területén mindenütt, a falusi felekezeti iskolák fenntartásához és működtetéséhez – a helyi közigazgatás (községi elöljáróság) – révén az állam is hozzájárul. A tanítói fizetés is e két forrásból áll össze.

Itt kezdem meg – a „darázsiskola” két tantermének egyikében – elemi iskolai tanulmányaimat 1940. szeptember 1-én – az osztályban egyedüli református gyerekként. Van még egy izraelita vallású osztálytársam: Hermann Imre, egy „hordógyári” (a falu nevezi így egyik faipari üzemét) iparos család gyermeke, akivel 1944-ig egy padban ülök. Ma a liberálisok bizonyára „szegregációt” üvölnének, holott erről szó sem volt, a tanító néni, majd a tanító úr a hittanórák miatt ültetett bennünket egymás mellé – lévén, hogy részvételünk nem volt kötelező, ám a fegyelmi szabályzat értelmében az iskolaépületen belül kellett maradnunk. Az ötven és egynéhányas létszámú osztályban így volt könnyen ellenőrizhető: jelen vagyunk-e. Más kérdés: eszünkbe sem jutott volna ellógni az iskolából.

A hittan tanítását – a plébániának nem lévén káplánja – maga a „főúr” (a falu népe szólította így), azaz főtisztelendő Süle János plébános úr tartja 1918 óta. Óráin – noha nem kötelező – mi is csendben és az iskolai rendtartás kívánta fegyelmezettséggel hallgatjuk előadásait. Az elsős hittananyag, a *Kis Katekizmus* nemigen köti le figyelmünket, annál inkább a második osztálytól tankönyvül használt *Kis Biblia* egyes fejezeteire épülő hittanórák anyaga. Süle „főúr” érdekes, maga készítette szemléltető eszközök s a táblai rajzok sokaságát felhasználva beszél az ó- és újszövetségi könyvek témáiról, oly élvezetesen, hogy azokra nem lehet nem odafigyelni, sőt meg is tanulni. Ez a *Kis Biblia* számos, a szent iratokbéli történeteket illusztráló metszeteket tartalmaz, így képszerűen, vizuálisan jelennek meg az ó- és újszövetségi történetek: a teremtéstörténet, a bűnbeesés, Káin és Ábel, Ábrahám és Izsák, Ézsau és Jákob, a Türelmes Jób, Mózes a két kőtáblával, Jerikó falainak leomlása, a bábéli torony építése és a nyelvzavar, Jézus születése, a Szent Család menekülése Egyiptomba, a gyermek Jézus tanítása a zsinagógában, Jézus virágvasárnapi bevonulása Jeruzsálembe, az utolsó vacsora, Júdás árulása, az Úr keresztre feszítése, halála, sírbatétele, majd feltámadása, a Szentlélek eljövetele, Jézus mennybemenetele.

A tanítás az első osztályban megoszlik. Kezdődik reggel nyolc órakor és tart déli tizenkettőig, majd folytatódik délután kettőtől négyig. Ez napi hat óra terhelés, de hamar beleszokik az osztály. Mind a délelőtti, mind a délutáni foglalkozás imádsággal kezdődik és végződik: elmondjuk a Miatyánkot, az

Üdvözlégyet s a Magyar Hiszekegyet. A Jézus tanította imádsággal van egy kis gondom. Édesanyám – úgy négyéves lehettem – már esténként, lefekvéskor tanítgatni kezdte a Miatyánkot. Természetesen a protestáns felekezetekben használt, Máté evangéliuma szerinti szöveget – ezzel a befejezéssel: „Mert tiéd az ország, a hatalom és a dicsőség. Mindörökkön örökké. Ámen”. Sokáig vívódom: szóvá teyem-e a tanító néniek aggályaimat, hogy ti. most melyik változatot mondjam? Mivel a szöveget megszakitás nélkül követte az Üdvözlégy, kénytelen voltam elhagyni a protestáns változatot. Édesanyámat kérdeztem: mi lenne a helyes? Ő megnyugtatóan: mondd az imákat úgy, ahogyan a tanító néni kívánja.

Történetemhez tartozik a katolikus szertartáshoz, a szentmisékhez való gyermeki viszonyulásom históriája. Katolikus osztálytársaimnak kötelező a részvétel a vasárnapi „nagymisén”. A felsőbb osztályosok nemcsak hallgatói, néhányan részesei is a szertartásnak: ők a ministránsok, aminek presztízisértéke van, rangot jelent. Nemcsak hogy szívesen vállalják, olykor versengenek is a lehetőségért. Ilyenkor Sándor úr, a sekrestyés és harangozó dönt a vitában. Az osztályok „hierarchiájában” rangsor érvényesül. Előbb „lógósként” vesznek részt a szertartásban, majd a latin szövegek megtanulása után már a ministránsruhát is magukra ölthetik. A falut is súlyosan érintő háború pusztításai után (a templom ablakai mind sérültek) a naponkénti „kismisést” a „felső iskolában” tartják (ahol már ekkor ötödikes elemista vagyok), s az osztályunkbeli fiúk a ministránsok. Egy alkalommal – bármily meglepő – református létemre magam is ott térdepelek az alkalmi oltár előtt – igaz: csak „lógósként”.

Szóval – bár számomra nem kötelező – mégis minden vasárnap délelőtt ott vagyok osztálytársaimmal együtt a nagymisén. A latin nyelvű liturgia dallamvilága, az orgonaszó mellett persze a harangozás és az orgonafújtatás lehetősége is vonzó tényezője önkéntes templomba járásomnak. Pedig a szertartás két órán át tart, a liturgikus rész a kezdet, amit a második órában a prédikáció követ. Az előbbi varázsa, a latin nyelvű textus foszlányai most is élnek bennem: Dominus vobiscum. Et cum spiritu tuo. Per omnia secula seculorum. Amen. Sursum corda. Habemus ad Dominum Deo nostro. Gracias agamus Domino nostro. Dignum et justum est. A felnémeti templomba olykor betérve, s a megszólaló orgona zengése nyomán a lorettói litánia szövegének a kántor úr által intonált dallana és textusa is felfrissül emlékezetemben: „Uram, irgalmazz nekünk! / Krisztus, kegyelmezz nekünk! / Krisztus, hallgass meg minket! / Mennybéli Atya Isten irgalmazz nekünk. / Megváltó Fiú Isten, irgalmazz nekünk. / Szentlélek Úristen, irgalmazz nekünk. / Szentháromság egy Isten, irgalmazz nekünk.” A szöveget kísérő dallam – az orgonán megszólaltatva – gyermekkori zenei élményeim egyik legszebbike.

A prédikáció bővölete. A „főúr”, Süle János kitűnő szónok. Gyermekként ugyan nemigen fogom fel szentbeszédei tartalmát (legfeljebb, ha benne valamely, a faluban történt vétekre, vagy legalábbis nem illőnek számító eseményre, cselekedetre alludál), de valósággal lebilincsel prédikációinak mesteri retorikai felépítése. Nyolc-tíz éves gyermekként persze mit sem tudok a retorikáról, ám valami különös, nyilván velem született tulajdonság folyományaként, mindig magával ragad szövegének szinte már zenei effektusokkal teli akusztikája.

E szónoki képesség és erudíció rendkívüli voltát igazán negyvenöt telének egy szomorú napján kezdem felfogni, vagy legalábbis sejteni. Szomszédunk nálam tán négy-öt évvel idősebb fia, Ernő a front elvonulása után, a pincei óvóhelyről hazatérőben taposóaknára lép, lábát bokában amputálják, s bár a műtét sikerül, tüdőgyulladás a halálba viszi. A gyászszertartás – falusi szokás szerint – a halottas háznál történik. Az udvaron felravatalozott holttest fölött – a gyászszertartást követően – nem a kántor, maga Süle plébános úr mond búcsúztató gyászbeszédet. Orációja a háború borzalmairól, értelmetlen voltáról, a család egyetlen, ravatalon fekvő fiának erényeiről, a szülőket ért pótolhatatlan veszteségről, az isteni akaratban való megnyugvásról s a feltámadás krisztusi ígérteréről szól. A gyászbeszéd legdrámáibb hatású, a gyászolók zokogásába torkolló mondata ennyi volt: „Isten veled Jakab Ernő!”

E katolikus szakrális impressziókkal, környezeti hatásokkal párhuzamosan apám, koromhoz szabott formában, a rá mindig jellemző tömör fogalmazással igyekezett a kálvinista hitvallással kapcsolatos legfontosabb ismereteket velem megismertetni. Nevezetesen, hogy a reformátusoknál nincs gyónás és áldozás, két szín alatti úrvacsoravétel van, nincs elsőáldozás és bérmálkozás, hanem konfirmáció, amely által a gyülekezet tagjává válik a konfirmandus, hogy a református templomban a „faragott képet ne csinálj magadnak” parancsa szerint nincs oltár, csak úrasztala, s az ígét a tiszteletes úr a szószékről hirdeti. Szól a gyülekezeti énekek fontosságáról, a százötven genfi zsoltárról, amely a református énekeskönyv tartalmának felét jelenti, s megtudom: két legfontosabb énekünk a 42. és a 90. genfi zsoltár. Tudatában ez utóbbi, nyilván nagyapám emlékezte nyomán, aki a 20 század elején néhány évre elment szerencsét próbálni Amerikába, a Fiumében hajóra szállók fohászaként élt. Ezt a két zsoltárt, még iskolás korom előtt, szövegszerűen is, énekelni is megtanulom. Kezembe adja a Heidelbergi Káté egy régi kiadását, amelyet – mondja – majd a konfirmálásom idejére kell megtanulnom. A két hitfelekezet szakralitása közötti különbségek szüleimnél semmiféle ellenérzést sem jelentenek, szentmise-látogatásaimat éppúgy tudomásul veszik, mint a katolikus hittanórákon való aktív szellemi részvételemet. Hitéleti szabadságom nemcsak a vasárnapi miselátogatásokra korlátozódik, eljárók az „októberi litániákra” is, s nagy boldogság tölt el, amikor a kántor úr, Inczedy Laci bácsi, maga mellé ültet az orgonánál. Egyszer az éjféli misére is elmerészkedek (még nem vagyok tízéves), a csikorgó hideg és az éjszaka sötétje ellenére. A feltámadási körmeneten viszont 1944-ig minden esztendőben ott vagyok. A processzió misztériuma éppúgy elbűvöl, mint a tisztelendő úr aranyszálakkal hímzett miseruhája, s a lemenő nap fényében ragyogó monstancia, a templomi zászlók sokasága, a feltámadás örömét hirdető „szenténekek” különös, ma már tudom: a barokk korból átörökített dallamvilága, amelyet a kántor úrral az élen, a hitvalló tömeg áhitattal énekel.

Ebben a *praeökumenikus* állapotban egyetlen egyszer adódott lelkiismeret-furdalást okozó szituáció. 1942-ben – második vagyok – egy napon a tanító úr a tanítás befejezése után e szavakkal bocsátja el az osztályt: „Holnap reggel, negyed nyolckor a sekrestye előtt sorakozó!” Hűvös tavaszi reggel van, az eget sűrű felhők takarják. Benn a templomban az oltáron már égnek a gyergyák,

amikor a sekrestyeajtónál felsorakozunk, majd megjelenik Sándor úr, s csendet parancsolva, tereli a sekrestyén át a templomhajóba az osztályt. Ahogy a hajót a szentélytől elválasztó vasrács előtt felsorakozunk, Sándor úr a sekrestye bejárata melletti kis csengővel jelzi a mise kezdetét. A kóruson felzúg az orgona, s a főúr hat ministráns kíséretével elindul a sekrestyéből az oltár felé. A templom tele van, a hajóban is, a szentélyben is szorong a gyermeksereg – most már látjuk: itt van az egész iskola. „Hamvazkodás lesz” – súgja szomszédom: Kovács Lakó Jóska, mindjárt a szertartás kezdetén. Most egy pillanatra megmozdul velem a világ. Szürke ködfátyol borítja szemem, elsötétül a gyertyafényben úszó oltár, elhalkul az orgonaszó. Állok Jóska mellett hosszú percekig, bénultan, tehetetlenül. Ma sem tudom, miért. Hisz – láttuk – olyan tolerancia vett körül e katolikus elemi népiskola falai között, amely mai felfogás szerint is mintaszervezetnek minősülhet. Református gyerekként soha semmi megkülönböztetésben részem nem volt, misére jártam, a hittanórákon figyelmesen hallgattam a főúr előadásait, fújttam az orgonát, korom adta „jogosultsággal” már a lélekharangot is húzhattam... És most itt állok zavarodottan osztálytársaimmal a szentélyben, hamvazkodásra várva, mely számomra nem kötelező, s a református egyház vallásgyakorlatában ismeretlen, s most, a tanító úr vagy a főúr megkérdezése nélkül oda kell térdelnem az oltár elé, ami – úgy érzem – véteknek számít. Azt már nem tehetem, hogy a tanító úr engedélye nélkül odahagyjam a templomot – ez a szökéssel lenne egyenlő, amelynek „bűnére” (megszökni az iskolából!) gondolni is szörnyű. És ekkor csoda történik. Az előttem lévő sorban meglátom padtársamat, a zsidó származású Hermann Imrét. Felsőhajtottam. Ha ő is itt van, akkor talán részvételem a hamvazkodáson nem lesz baj.

Tovább nem tűnődöm. Sándor úr már indítja az első sorban állókat, mi többiek követjük őket. Ott térdeplünk mindnyájan az oltár előtt, tőlem jobbra Hermann Imre is. Testem előnti a forróság, jólesik térdeimnek a kőpadlat hűvöse. A főúr s mellette a ministráns egyre közelebb jön. A hófehér karing hímzését ma is látom. Már előttem áll, rám néz, egy pillanatra mintha tétovázna, aztán megmártja ujját a szentelt barka hamujában, homlokomra rajzolja a keresztet, közben tisztán halom szavait: „Memento homo, quia pulvis es, et in pulverem revertis = Emlékezz ember, aki porból vagy és porrá leszel.”

Mire felocsúdok, a főúr már Hermann Imre előtt áll, s rajzolja homlokára a jelet...

A szertartás végeztével csöndben, a sekrestyén át hagyjuk el a templomot. A főúr mellett haladok el, s illően, ahogy a tanító nénitől tanultuk, hangos *Dicsértessékkal*... köszöntöm én is. „Mindörökkön örökké. Ámen” – mondja mosolyogva s megsimogatja fejem. Felszabadultan, kimondhatatlan boldogsággal teli szívvel lépek ki a sekrestye ajtaján...

1944. november. Mezőkövesd felől szüntelen ágyúdörgés, udvarunkban egy nagy hatósugarú német aknavető, kezelői két-három óránként kilőnek néhány aknát. A szomszéd kertből ágyúval tüzelnek. A csekély számú egység mintegy hat-nyolc katonája lovas fogatra ülve indul naponta a tűzvonalba. Alkonyattájt – hazatérve – van, akit holtan hoznak vissza, s másnap gyászszertartás nélkül hantolják el a falu temetőjében. Az oroszok még mindig messze, valahol Füzesabony

meg Eger között lehetnek, ágyúlövés vagy aknatűz még nem éri a falut. Iskolába természetesen rég nem járunk, az 1944–1945-ös tanévet el sem kezdtük. A tanítók egy része a fronton, a tanító nénik és családjaik a plébánia pincéjében (ez még a török időkből való) töltik napjaikat. Aztán, valamikor november 24. táján eléri a falut az első aknatűz is. A németek már napokkal előbb elvonultak, mi is óvóhelyre kényszerülünk, az uradalmi pince egyik vágatában rendezkedünk be, hogy innét aztán – már a szovjet armádia frontvonalának átvonulása után – Nagytályára meneküljünk, ott békésebb napokat remélve. Itt töltjük a karácsonyt s az újévet, hogy aztán január második felében, megszakítva önkéntes migrációnkat, hazatérjünk Felnémetre. Tragikus a szembesülés otthonunkkal. Apám a szomszédék pincéjében vészelt át a harci zajos, fegyverdörgéses napokat, miközben drága bőrkabátját, ezüst zsebóráját s az öreg vekkert már az első tovaris „elzabráltta” tőle. Az egész lakás feldúlva, a könyvek, székek, ágy- és ruhanemű szétdobálva a szobában, apám ágyán tetvek, a konyha is – fűtés híján – jégverem. Boltunk kifosztva, egy szál cérna, egy szem kockacukor, egy gombostű sem maradt. Szerencsére a berendezés, petróleumos tartály, mázsza, mérleg épen maradt. Anyám sírógörcsöt kap a látvány hatására. S mire úgy- ahogy „konszolidálódnak” viszonyaink, egy nem várt atrocitás részese leszek: két orosz, egy kozák és egy északi vagy Ural vidéki típus, bekvártélyozza magát szomszédunk istállójába, deszkából összetákolta szekerüket viszont a mi udvarunkon hagyják. Egyik reggel dörömbölésre ébredünk, az urali típus, kezében hosszú puskájával, dühödten rugdossa a konyhaajtót, azt kiabálva: „davaj csaszi” (add vissza az órát). A valahol zabrált vekkerét követeli rajtam, amelyet előző este a kocsiderékba rejtett, s amely mostanra eltűnt, az eltulajdonító csakis én lehetek, mert az ablakon át kilestem: hova rejti az órát. Szerencsémre hamar előkerül az utca végén lakó Kondás Feri bácsi, aki az első világháború idején hosszú éveken át volt orosz hadifogoly, jól megtanult oroszul, s erélyesen ráparancsol: nézze meg jobban a szalma között az órát, és ne randalírozzon, mert kihívja a „katonai milíciát” (vojna milicija, azaz: NKVD). Ez hatott: a kocsiderékban, a szalma között persze megtalálja az órát. Másnap reggel el is tűntek a faluból...

Távozásukkal azért nem szűnik a gyanakvás: hátha visszajönnek, s jönnek többen is, mi pedig ott állunk védtelenül, kiszolgáltatva, mert az új hatalom botcsinálta képviselőiben senki sem bízik. Egyszer valóban vissza is jönnek, hála isten, nem hozzánk s a szomszédunkba. Az egri úton láttam őket egy konvoj közepén, hasonlóan szedett-vedett ruházatú társaság, rozoga szekereken, lestrapált orosz lovakkal. A menet élén és a végén egy-egy géppisztolyos katona (valószínűleg a katonai rendészet tagjai) lovagol.

Eljön a február. Végre újra az iskolapadban ülünk. Még mindig a Felnémeti Róm. Kath. Elemi Népiskola tanulói. Ötödikesek vagyunk, tanítónk Maróti József, akinek az elmaradt, előző félévi tananyagot is el kell sajátítatni velünk s hatodikos tanulótársainkkal. A szabályok nem változtak, a tantárgyak sem: a hit- és erkölcstan éppúgy kötelező, mint a beszéd- és értelemgyakorlat, avagy a számolás és mérés. Csonka tanévünk tanítási napjai a reggeli szentmise hallgatásával kezdődik – lévén, hogy azt a főúr a templom ablakainak sérült volta miatt –, a „felső iskolában” tudja elvégezni a falu népe által változatlanul igényelt

szertartást. Ennek végeztével a tanítás pontosan nyolc órakor mindennap zavartalanul megkezdődik. Az „órarend” fölöttébb feszes: az első félév ismeretanyagát is el kell sajátítanunk. Tantárgyaink listája a következő: vallástan, beszéd- és értelemgyakorlat, olvasás és olv. tárgyalás, írás, fogalmazás, helyesírás és nyelvi megfigyelés, számolás és mérés, földrajz, a magyar nemzet történelme, polgári jogok és kötelességek, természetrajz, gazdaság- és háztartástan, természettan és vegytan, egészségtan, ének, rajz, kézimunka, testnevelés.

A tanítás mindennap reggel nyolc órától délután egy óráig tart, az a tanuló viszont, aki készületlenül jön iskolába, délután „bezárással” büntetetik. A szankció addig tart, amíg a tanító úr meg nem győződik a mulasztás pótlásáról.

A hittanórákat, hajlott kora, betegeskedése ellenére, továbbra is a főúr tartja. Órájáról a helyi kommunista párt vezetőjének fia sem hiányozhat.

A két osztály képzését, az osztatlanság mellett, a tankönyvek hiánya, nehéz beszerezhetősége is nehezíti. A tanító úr ezt a problémát is megoldja. Begyalogol Egerbe, internátust vezető, s a város elemi népiskoláiban tanító kollégái segítségével megfelelő mennyiségű használt, de jó állapotú tankönyvvvel térhet haza. Azt sem feledhetem, hogy bizonyos tárgyak (történelem, földrajz, számtan, természet- és vegytan) tanításához falusi viszonylatban gazdag szemléltető anyagot használhat. A tanterem falán a magyar történelem nagyjait és fontos, sorsfordító eseményeit ábrázoló színes képek sorakoznak, egy szekrényben Nagy-Magyarország s a kontinensek térképei, a katedra mellett harmónium, amelyet az énekórán a tanító úr szólaltat meg. Van itt aztán szerény ásványgyűjtemény, geometriai idomok (testek), egy szekrényben szép könyvgyűjtemény, az egykori Levente Könyvtár kötetei (köztük Illyés Gyula Petőfi-könyve!), ezekből lehet kölcsönözni.

A tanító úr a katedráról lelépve, a padok közt sétálva, mesélő stílusban, páratlan nyelvi szabatosággal, a gyengébb tanulók számára is közérthetően szól a magyar irodalom nagyjairól, majd meg történelmünk sorsfordító csatáiról, győzelmeinkről, az elvesztett szabadságharcról, nagyjaink önfeláldozásáról, trianoni veszteségeinkről, vagy éppen Nagy-Magyarország földrajzáról, hogy aztán – egy-egy téma lezárása után – énekórával vagy testnevelési gyakorlatok végeztetésével tegye oldottabbá a nyolctól tízig, majd negyedtizenegyedől egy óráig tartó foglalkozást. S hogy tartalmilag, „pedagógiailag”, „metodikailag” hogyan is épülnek fel előadásai, példaként írom ide, miként értette meg velünk például Mátyás király könyvtárának s korvináinak irodalmi és művelődéstörténeti jelentőségét – egyszerűen, igényes nyelvi formában, lényegre törően. Az előadás, amennyire bő hét és fél évtized múltán fel tudom idézni, nagyjából így hangzott: „Mátyás király, uralkodása idején, Európa egyik legértékesebb könyvtárát alapította meg. A könyvtár kéziratos kódexeket tartalmazott, amelyek művészi kivitelűek voltak, s számos korabeli tudományágat képviseltek. Ezeket a könyveket nevezzük korvináknak. A könyvtár anyagát ötszáz korvina alkotta, ami mai szemmel nem nagy szám, nekem is több könyvem van ötszáznál, de az az ötszáz több ezer mai kötetnél is többet ért. Sajnos Mátyás halála után a könyvtár súlyos károkat szenvedett, ma csak néhány korvinát őriznek Magyarországon.”

Ha most felteszem a kérdést: milyen hatékonyságú volt a tanító úr pedagógiája, metodikája, arra ekképpen válaszolhatok: közülünk (az osztály létszáma ötven fölötti volt), a csonka tanévet befejezve, tizennégyen folytattuk tanulmányainkat a polgári iskolában vagy a gimnáziumban; érettségi után – többen is – egyetemen tanulhattunk tovább.

1945. június. Vége a tanévnek. Várjuk a bizonyítványt. A hónap közepén kapjuk meg, mely szerint magaviseletem, szorgalmam s az egyes tárgyak minősítése: kitűnő. A Népiskolai Értesítő Könyvecske 13. oldalán ez a „záradék” olvasható: „a mindennapi elemi iskola ötödik osztályának tanulójaként minden követelménynek kitűnően eleget tett”. Tehát tanulhatok tovább – szüleim akarata szerint – a polgári iskolában, ám ehhez még egy komoly hiány pótlása szükséges: előttem van ugyanis az ötéves mulasztás pótlásának kötelezettsége: az 1–5. osztályos református hittanvizsga eredményes letétele. Kitűnő bizonyítványom birtokában keressük fel édesanyámmal az egri református gyülekezet lelkészét, Paulik Béla tiszteletes urat, aki szívélyesen fogad, s anyámat meghallgatva a könyvespolcról három hittankönyvet leemel, kezembe adja, mondván: ezt tanulmányozd át, és két hét múlva várlak vizsgára.

A jobbára hitéleti és egyháztörténeti témákat tartalmazó könyvecskékkel hamar végzek, s a megjelölt időben felkeressük a tiszteletes urat. Ő, néhány kérdésére adott válaszaimmel megelégedve, máris kiállítja a bizonyítványt, mely szerint: „Alulírott, igazolom, hogy Lőkös István felnémeti el. Iskola V. oszt. tanulója a református hittanból Egerben levizsgázott. Hittanjegye: kitűnő = 1. Eger, 1945. aug. 22. Paulik Béla ref. lelkész”. Ezzel az aktuussal lezárult gyermek- és kisiskolás korom fél évtizedes *praeökomenikus* korszaka.

És mi történik utána? Már leírtam: református identitásom 1945-ben – papír szerint is, a valóságban is – helyreállt. Részben a Paulik tiszteletes úr előtt „letett” hittanvizsga, majd 1945-1949 közötti polgarista diákoskodásom idején, amikor – lévén akkor még kötelező tárgy a hittan – Hubay tiszteletes úr hit- és erkölcsstan óráin ismerkedem a kálvinista hitelvek szabályaival. Konfirmálásunk (1949) után végleg megszakad több mint fél évtizedes gyermek- és kisdíákkorom *praeökomenikus* létformája.

De valóban megszakadt? Az egri Polgári Fiúiskola állami intézmény lévén nem függ az egyházi hatóságoktól, ám a tantermünkben ott van a kereszt, a hittanórákat heti rendszerességgel, két órában, Hetényi Adorján tisztelendő úr tartja (ő a 212. sz. Bornemissza Gergely cserkészcsapat lelkésze is, ennek tagságát a város ipari, kereskedelmi cégeinél tanuló, vagy már dolgozó munkásifjúság alkotja!), mi reformátusok pedig – ugyanazon időben – a fiú- és leánygimnáziumokban tanuló református társainkkal a Dobó István Reálgyimnázium egy földszinti tantermében sajátítjuk el felekezetünk hittananyagát. Nem tévedek, amikor azt állítom: 1948-ig, a „fordulat évéig” tanévenként lelki gyakorlat (katolikusoknak), illetve csendes napok (reformátusoknak) adnak alkalmat, hogy vallástani stúdiumaink elmélyültebbek legyenek. Ez a hitélet mégis más volt, mint amit 1945 júniusában Felnémeteren odahagytam. Odahagytam? Dehogya! Az a szabályrendszer, amely a katolikus elemi népiskolában érvényben volt, kötelesegtudatra nevelt, az az iskolai fegyelem, amely megtanított a „törvények” tisz-

teletére és betartására, s az a katolikus elkötelezettségű tanítói kollektíva, amely személyemhez, már nehéz időkben(!), zsidó osztálytársamhoz annyi toleranciával tudott viszonyulni, máig példaadó emlékem maradt. Református gyerekként, a katolikus kisiskolás gyermekek életkorához igazítva, itt tanultam meg a ma már közel hatezer éves, ma is gránitba vésendő törvényt: a tízparancsolatot: 1. Én vagyok a te Urad, Istened. 2. Istennek nevét hiába ne vedyed. 3. Megemlékezzél arról, hogy az Úr napját megszenteljed. 4. Atyádat és Anyádat tiszteld. 5. Ne ölj. 6. Ne paráználkodj. 7. Ne lopj. 8. Hamis tanúságot ne tégy felebarátod ellen. 9. Felebarátod feleségét bűnre ne kívánjad. 10. Felebarátod se házát, se mezejét, se egyéb jószágát el ne kívánd.

Kirekesztés! Szegregáció! A más vallású tanulókkal szembeni ellenérzések! Mindez távol állt elemista tanéveim öt esztendeje alatt szellemi és lelki fejlődésemért felelős tanítóimtól, tanítónőimtől. Nevük parancsolóan ide írandó végszóként, kivált, hogy közülük néhánynak a kommunista hatalom vegzálásait is el kellett viselnie: Nagy Árpádné Szele Mária, Inczedy Lászó, Székelyné Sztrapkovics Mária, Klaisz Gyula, Maróti József.